

Kelemen Emese

UTAZÁS A ROMANTIKA VILÁGÁBAN

A Voyage into the World of Romanticism

Gurka Dezső szerk.: *A romantika terei*. Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009

A Gurka Dezső által szerkesztett *A romantika terei* című kötet a 2008. április 23-án a Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Karán megtartott konferencia előadásait tartalmazza. A Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet által rendezett konferencia témája, ahogy a kötet címe is jelzi, a romantika volt. Sári László intézetigazgató a kötet előszavában elmondja, hogy az előadók az intézménytörténet perspektívájából világították meg a témát, ami Magyarországon egy még szokatlan nézőpontnak számít. A kötetben tíz szerző tanulmányát olvashatjuk az egyetem, a folyóirat, az irodalom és nyelvészet, valamint az irodalom és a személyes kapcsolatok hálózata, a kert, a bánya, a természettudományok és a műterem témakörben.

A kötet első tanulmánya Gurka Dezső *Az intézménytörténeti nézőpont aktualitása a romantika kutatásában* című szerkesztői bevezetője. Az intézménytörténet az 1970-es évektől kezdve vált aktuálissá a romantika kutatásában, mivel új szemléleteket olvasztott be a hagyományos vizsgálatba. A két világháború között a romantika korabeli átfogó egyetemtörténetek és egy-egy filozófus köré gyűlt iskolák álltak a kutatások középpontjában, míg egy-egy intézménytörténeti témát csak a mobernebb kutatások emelnek ki. A romantikus tudományok terminusát a múlt század '90-es éveiben vezette be a cambridge-i tudománytörténeti iskola, valamint 1990-ben kiadta az első olyan reprezentatív kötetet, amely széles körben terjesztette el az új fogalmat. Gurka Dezső még két nagyobb összegzésű tanulmánykötetet említ, az egyik Wolf Lepenies és Michel Foucault álláspontjának figyelembevételével kiegészített kötet, míg a másik kimondottan intézménytörténeti

szemléletű. Ezek a vizsgálatok viszont „az utóbbi két-három évtizedben egyre inkább átadták helyüket a diskurzusközösségek és az eszmetörténeti határterületek vizsgálatának; a helyszínek kontúryait pedig felváltották a romantika (szín)-terei talán elmosódottabb, de gazdagabb átmenetei” (14–15).

Békés Vera az *Egyetemek a romantika korában* című tanulmányában a 18. században válságba került hagyományos egyetem helyzetének ismertetésével indít. A tudományos kutatás és az egyetemen folyó tanítás egymástól voltaképpen különálló tevékenység volt. Attól függetlenül, hogy a professzoroktól elvárták, hogy minél jobban értsenek ahhoz a tárgyhoz, melyet előadtak, a tudományos kutatást már nem tették kötelezővé, és nem is támogatták. A modern egyetem a 19. század végére formálódik ki, a természettudomány egyre jobban előtérbe kerül, és az elméleti oktatás mellett megjelennek a laboratóriumi gyakorlatok is. A tudománytörténet által romantikának nevezett korszak épp e két időszak közé esik, amikor is megjelenik a kutatóegyetem fogalma. „A kutatóegyetemet a tudománytörténészek sokáig nem tekintették önálló, a modern egyetemtől független intézménytípusnak, noha ma már nyilvánvaló, hogy olyan jellegzetességek figyelhetők meg az új tudás megteremtésének és átadásának, sőt alkalmazásának tekintetében, amelyek elkülönítik ezt a képződményt mind a korábbi pl. barokk, mind a 19. század második felében megszilárdult, fent röviden jellemzett modern egyetemi formáktól” (19). Békés Vera a továbbiakban kiemeli az egész Európában tomboló egyetemalapítási hullámból a Hannover állam területén, Göttingenben alapított Georg Augusta Egyetemet, amellyel részletesebben foglalkozik. Gerlach Adolph von Münchhausen, az egyetem első kurátora már azon igyekezett, hogy az intézmény tudományos téren a többi európai egyetem fölé kerekedjen. Rövid idő alatt Göttinga a természettudományok és -kutatások központjává lépett elő, s a kezdetektől fogva már külföldi diákok is látogathattak. A tanárok és diákok között szoros kapcsolat állt fenn, a tanítás mellett kutatásokba is bevonták a diákságot. Az állam támogatta a professzorok vizsgálódásait, ezért cserébe nekik rendszeresen be kellett számolniuk nyilvánosan a kutatások eredményeiről. Göttingenben olyan diákok fordultak meg, mint a Humboldt és a Schlegel fivérek, Forster, Coleridge, Gauss, valamint Bolyai Farkas. A tanulmány egy Humboldt-idézettel zárul, miszerint a tanár is és a diák is a tudományért van.

Bartha Judit tanulmánya a német folyóiratok világába kalauzolja el az olvasót, ezen belül is az *Athenäum* és a Schlegel fivérek világába, ahogy ezt az *Athenäum folyóirat és a Schlegel fivérek esztétikája* cím is jelzi. Az *Athenäum* viszonylag rövid életű művészetfilozófiai, irodalmi, irodalomkritikai, politikai lap volt, amely először nyújtott teret a fiatal romantikusoknak, s „amely a későbbi romantikus gondolkodás fő irányvonalát határozza meg” (29). A tanulmány felveti a Schlegel testvérek „monopólium jogát”, ugyanis az volt a vágyuk, hogy

csak ők ketten írják és szerkesszék az újságot, viszont bevontak pár tagot a szűkebb baráti körből is. Az *Athenäum*-korszak esztétikai koncepcióit a szerző az *Athenäum-töredékek* egy-egy jellegzetes fragmentumán keresztül mutatja be, például a 116. fragmentumán keresztül, míg a 125. fragmentumban kiemeli az együttfilozófálást lényegét, ezzel megalakítva az új fogalmat. Zárásként a folyóiratot záró *Az érthetelenségről* szóló tanulmány elemzését olvashatjuk. Az utóbbi tanulmánnyal mintha diskurzív kapcsolatban állna Mester Béla írása, a *Szemere Pál Élet és Literatúrája*, amely a következő mondatokkal indul: „A romantika különböző tereit körüljáró konferenciánk résztvevőiben, konferenciakötetünk olvasóiban jogos hiányérzetet támasztana, ha a terek és térszemléletek sorából kimaradna a kor egyik jellegzetes szimbolikus terének, a *folyóiratok kommunikációs terének* a vizsgálata” (43). Mester Béla az *Élet és Literatúrát* a romantika nemzedékének áttörő dokumentumaként definiálja, amelyet magyar viszonylatban egyedinek és egyetlennek tekinthetünk. A tanulmány központi alakja Szontagh Gusztáv, aki részt vett a nyelvújítás körüli és a *Vallásfilozófiai töredékek* címen ismertté vált vitában egyaránt. Mindkét polémiát részletesen ismerteti a szerző. A véleménynyilvánítások és reflexiók vitacikkekben láttak napvilágot, melyeket az *Élet és Literatúrában* jelentettek meg.

Ha Grimm, akkor Grimm testvérek, ha Grimm testvérek, akkor mesék, segítségemények. Katona Krisztina viszont *Jacob Grimm máig meghatározó grammatikájáról* szól kiemelten. Az idősebb Grimm testvér jogász léte ellenére foglalkozott nyelvészettel és szótárírással is, az ógrammatikusok egyik legkiemelkedőbb képviselője volt. Legfontosabb műve, amely a német nyelvészetben máig alapmű, a *Deutsche Grammatik* (1819–1837). A mű négy kötetben jelent meg, megközelítőleg négyezer oldalon taglalva a német nyelvtant. Katona bemutatja a mű keletkezésének előzményeit, felvázolja a 19. századi grammatikusok nyelvelírását. Jacob Grimm szakít a hagyományos leírással, helyette kizárólag történeti perspektívából vizsgálja a germán nyelveket. A tanulmány második szakaszában a szerző táblázatok segítségével szemlélteti a négy kötet makroszerkezetét.

Nyilván a Jacob Grimmről szóló tanulmány során vártuk, hogy mégis lépjen a mese egy pillanatra a vizsgálódás horizontjába. A következő írás, ha nem is a Grimm fivérek interpretálásában, a *Seherezád ébresztése*, amelyben Timárné Hunya Tünde Wilhelm Hauff meséit elemezve keresi az orientalista és a romantikus elemeket. A vizsgálat középpontjában áll Hauff *Mesék almanachja, művelt ifjak és leányok részére* című kötetének kapcsolata az *Ezeregyéjszaka meséinek* gyűjteményével. „Az első két kötet helyszínéül az egzotikus kelet választja Hauff, s a harmadik kötettel »tér haza«, szülőföldjén keresve a csodákat, melyeket mindhárom almanachban meg is talál – ezek a mindennapokban, közöttünk bukkannak fel, akárcsak Hoffmann és Andersen meséiben” (71). A

Mesék almanachja című keretelbeszélés az első kötet bevezető története, amely szerkezetileg hasonlóságot mutat az *Ezeregyéjszaka* meséivel. Szimbolikus tartalmát az allegorikus alakok (Képzlet királynő, Mese, Álom) biztosítják. A keleti ihletésű mesékbe népmesei motívumokat is belesző, nyelvezete gazdagon díszített. Annak ellenére, hogy a szövegvilág hasonlatos az *Ezeregyéjszaka* meséinek szövegvilágával, mégis felfedezhető a mesékben az író egyedi stílusa. A továbbiakban a szerző részletesebben foglalkozik *A gólyakalifa története* című mesével, amelyben olyan romantikus elemekre bukkan, mint a latin nyelvű varázsige, a kíváncsiságból, kalandvágyból, a pillanatnyi szeszélyből kikerekedő kalandozás, az átváltozás. Hauff korán bekövetkezett halála miatt mesékben nem gyarapodhatott tovább a német romantika.

Ha a romantikáról beszélünk, és kitérünk a német romantikára, akkor a filozófia szempontjából kihagyhatatlan Jéna városa és a jénai egyetem. Weiss János *A jénai konstelláció* című munkájában rámutat arra, hogy „Jéna nagysága és a német idealizmus felvirágzásának kiindulópontja egyetlen eseményhez köthető, amely 1792 késő tavaszán játszódott le” (87). Az esemény főszereplői Carl Leonhard Reinhold, aki kialakította a jénai egyetem „forradalmi filozófiával” foglalkozó jellemét, és Reinhold tanítványai, akik utazgatnak a nagyvilágban, de nem tájékoztatják mesterüket útjaik sikerességéről, sem alakulásáról. Ebben az időben, amikor tanítványai elhagyják, megpróbálja kidolgozni az alaptétel-filozófiát. Szintén ebben az időben érkezik Tübingenből egy repetítor, Immanuel Carl Diez, aki „éppen annak a tanulókörnek volt a repetítora, amelyben Hegel, Schelling és Höderlin is tanult” (89). Diez ellenvetését az alaptétel-filozófiával szemben levélben fogalmazta meg, majd 1794 tavasza táján a korábbi tanítványok is felszólaltak Diez mellett. Ekkor távozik Reinhold Jénából, és helyére Fichtét nevezték ki, mint a jénai egyetem professzorát. „A jénai konstelláció így Tübingenből kapta a maga éltető erejét. És ez az erő jelent meg később az alaptétellel radikálisan szembehelyezkedő romantikus filozófiában is. Jéna így nem csak a német idealizmus székhelye, hanem az idealizmustól való eltávolodásé is” (93).

Fatsar Kristóf írása valóban a romantika tereibe vezeti az olvasót, amint ezt munkája címe is jelzi, *A romantika kertművészete*. Betekintést nyerhetünk az angolkert alakulásának történetébe, a geometrikus gondolkodástól való elszakadás időszakába. Külön foglalkozik a weimari kert és az Ilmpark kialakításával. Károly Ágost szász-weimar-eisenachi herceg fontos szerepet töltött be a kertművészet alakulásában, mivel gazdagon támogatta a kertek kialakítását. Goethe és Schiller kifejtette a kertművészettel kapcsolatos álláspontját. Schiller olyan kertművészetben gondolkozott, amely egyesíti az angol és a francia kertművészetet, e kettő összeolvásztásából Christian Cay Lorenz Hirschfeld egy önálló német kertstílust szeretett volna létrehozni. „A kertalakítás két for-

mai véglete, tehát a teljesen geometrikus és a teljesen szabálytalan kialakítás, összekapcsolódott az egész földrésznek példát adó két kertművészeti nagyhatalom nevével” (104).

Az ásványtani tájékozódás szerepe a jénai konstellációban című Gurka Dezső-tanulmányban a bányák és a bányászok szerepéről van szó a német romantika irodalmában. A romantika korában központi szerepet foglaltak el a természettudományok, így a Jénai Ásványtani Társaságnak is központi szerepe volt. A német szerzők nemcsak műveikben kötődnek a bányászok világához, hanem tanulmányaikban is megemlítik. Ilyen szerző volt Novalis, Brentano, Schubert, Schelling is. A tanulmány központi alakja Abraham Gottlob Werner és az általa kidolgozott ásványok rendszertana. A szerző kiemeli, hogy mely írók műveiben jelenik meg a weneri szemlélet. Taglalja Novalis minerológiai tájékozódását, ami nem szűkül le csupán Werner eredményeire, hanem más akadémikusok vizsgálódásait is ismeri. Hosszabb rész szól Schelling tájékozottságáról, aki a jénai alkotói időszakának kezdetén kezd el jobban érdeklődni az ásványok iránt, részben a Goethével való kapcsolatba kerülésének következményeként.

A természettudományok témakörében olvashatjuk Martinás Katalin *Julius Robert Mayer, a romantikus tudós* című tanulmányát, amely az energiafogalommal és a romantikával foglalkozik. Mayer meghatározó alakja volt a romantika korszakának tudományában, jelentős eredménye az energia megmaradásának felismerése. Erre az 1840-ben Jáva felé tartó hajóútján jött rá, ahol hajóorvosként tevékenykedett. Valójából „Mayer az erő megmaradásáról beszélt. Az erő a mai szóhasználatban egyértelműnek tűnik: a newtoni erő, azaz az impulzus (lendület) megváltozása időegység alatt. Ez a jelentés azonban csak a 19. század második részében terjedt el. A század közepéig az erő diffúz fogalom volt, amely a változtatásképességnek feleltethető meg” (120–121). Három nagyobb elágazása van az energia vizsgálatának: a metafizikai vonal képviselői a németek, Robert Mayer és Hermann Helmholtz reprezentálásával. Az angol vonal képviselői James Prescott Joule és Lord Kelvin, valamint a francia képviselők a racionális mérnöki iskola hívei: Coriolis, Poncelot, Nicolas és Sadi Carnot. „Mayer felismerése egyesítette a metafizikai és a fizikai nézőpontot. Felismerte, hogy az erő mérhető, kvantitatívan jellemezhető. [...] Mayer értekezése megpróbál felelni ama kérdésre, hogy mit értünk erőkn, s hogy ezek egymással hogyan függenek össze. Arra törekszik, hogy az erő fogalmát éppoly szabatosá tegye, mint az anyagét” (125).

Az utolsó tanulmány Somhegyi Zoltántól származik, aki Caspar David Friedrich festészetének néhány jellemzőjéről számol be. A középpontban Friedrichnek a műteremhez és a műtermen kívüli világhoz való viszonyulása áll, illetve ennek megjelenése a festészetében áll. Művészetének kulcsfogalmai a megalkotás, átgondolás, átérzés. Az ösztönös alkotói periódus mellett a pontos,

precíz kompozíció is fontos szerepet kap. Somhegyi két műteremképet hasonlít össze. Az egyik kép a *Kilátás a műteremből. Bal oldali ablak*, míg a másik kép a *Kilátás a műteremből. Jobb oldali ablak*. Ismerteti Beke László és Földényi F. László értelmezését, valamint a Friedrich-kutató Werner Busch interpretációját, továbbá az ő megállapításából kiinduló Hilmar Frank és William Vaughan nézeteit. Érdekes párhuzamról olvashatunk, amely Georg Friedrich Kersting két képéről szól, melyeken megjelenítette a festő C. D. Friedrichet. Ugyanaz a műterem tárul a szemünk elé, csak nem kifelé tekintünk az ablakokon, hanem a belső teret és az alkotót szemléljük. „Visszatérve a kiinduló különbségtételre, egyben utalva arra a jellegzetességre, amely miatt sok kutató Friedrichben a modern (kortárs) művész egyfajta prototípusát is látja: a természetben más alkotási folyamat zajlott, mint a műteremben. Leképzésből képzés, alkotásból műalkotás lett” (141).

A tanulmánykötet utolsó részében az angol és német nyelvű összefoglalók találhatóak a szerzők felsorolásával. A kötet felépítésének köszönhetően mindenki el tud merülni a romantika különböző problémáiban, egy-egy tárgykört részletesebben át tud tekinteni, valamint a kötet szerzőinek lábjegyzetei folytán gazdag szakirodalmat kapunk kézhez. A könyvet egyaránt kézbe vehetik azok, akik csak szemezgetni szeretnének a romantika tárgyköréből, de azoknak is megfelelő szakirodalom, akik az egész korról átfogóan szeretnének foglalkozni.